

Oprørere. Skæbnefortællinger om Danmarkshistoriens tolv største rebeller

Morten Petersen (Red.): *Oprørere. Skæbnefortællinger om Danmarkshistoriens tolv største rebeller*, Aschehoug, København 2006. 368 sider, 399,00 Kr. ISBN 87-11-11819-9.

Danmarks tolv største rebeller samlet i én antologi! En rigtig god idé og en glimrende introduktion til forskellige tiders sociale og politiske konflikter, når vi via de udvalgte skæbner føres gennem århundreders drama med konge, adel, gejstlige og borgerstand i hovedrollerne indtil også bønder, arbejdere og kvinder forlader tilskuerpladserne og træder op på scenen.

Alex Wittendorff tager sig af vor første oprører, *Ambrosius Bogbinder*, der formentlig tog sig selv af dage med gift efter at være endt på tabersiden i den borgerkrig, vi i dag husker som Grevens Fejde. Hvis fejdens navnkundige skipper Klement var en slags 'Braveheart', så var storkøbmanden og borgmesteren i København, *Ambrosius Bogbinder*, mere en Sheaksperefigur. Som leder i en radikal-reformatorisk bevægelse og borgerpartiet støttede han den afsatte Christian 2. og konspirerede mod det katolske bispevælde og adelspartiets Frederik 1. og Christian 3.; og det var da København faldt til sidstnævntes tropper 1536, at *Ambrosius'* skæbne var beseglet. Dermed oplevede han ikke samme års autoritære lutherske reformation med to-regimente læren, der prædikede ubetinget lydighed overfor den af Gud indsatte øvrighed, og hvis udtalte sammenblanding af religion og politik passede Chri-

stian 3. fint. Wittendorff fører os kyndigt gennem det vanvittigt spændende drama af klassekamp og religionskrig, om end den historiske kontekst til tider fylder så meget, at man som læser næsten glemmer hovedpersonen, *Ambrosius Bogbinder*.

Et mere levende indblik i *personen* får vi i Morten Fink-Jensens bidrag om *Christoffer Dybvad (ca. 1577-1622)*. Vi er nu på Christian 4.s tid umiddelbart før enevælden, så adelen styrer og de evige bønder tildænes med luthersk propaganda om den gudgivne samfundsorden. Christoffers samfundskritik skyldtes dog mere had til adelen end solidaritet med bønderne, især da han blev forbigået ved besættelser af de prestigefyldte professorater, han som fremragende matematiker og mediciner var kvalificeret til. Universitetet måtte nemlig takkes den politiske magt (har man hørt magen), og som søn af en kendt samfundsrevser var *Christoffer* ude i kulden. Den forsmåede spredte derfor fantasifulde komplotbeskyldninger mod adelen samt udenlandske ideer om absolutisme og 'den gode konge', der burde tage over og rydde op i skidtet. De forfatningsstridige tanker fældede *Christoffer* men har nok også smigret Christian 4. lidt, og *Christoffer* slap med livstid på Kalundborg slot. Her omkom han imidlertid ved kulilteforgiftning pga. et lys, som firtallet havde privilegeret ham. *Dybvads* udfald mod eliten kostede ham personligt, men han organiserede ingen opposition eller ledte nogen revolte, så hvor meget oprører var han?

Det samme kan man spørge om præsten, *Jacob Worm (1642-ca. 1693)*, og den ansvarlige biograf, *Benito Scocozza*, svarer

Anmelderredaktion:
Chris Holmsted Larsen
Poul-Henrik Jensen
Svend Rybner
Thomas Wegener Friis

selv: "Worm er ikke oprører, men alene oprørt over sin egen vanskæbne." Historien om denne mester udi hån, spot og fornærmelse belyser ikke desto mindre samfundsorden og konflikter i det fra 1660 enevældige Danmark, og med Scocozza som fortæller garanteres gode grin med på vejen. Ganske som Dybvad kunne Worm ikke vare sin mund og pen; og da han mente sig tilsidesat af tidens institutionaliserede nepotisme, udfoldede han sit satiriske talent i anonyme vers og skrifter indtil selveste Christian 5. og enevælden som system også røg gennem vridemaskinen. Det var at gå for vidt. 1680 blev Worm afsløret og stående overfor den dødsstraf *à la* partering, som retsfølelsen dengang krævede, klynkede han om nåde og forsikrede, at han var helt "uden *rebellions* tanker". Da en offentlig henrettelse risikerede at gøre Worm til martyr omstødtes straffen til en enkeltbillet til Trankebar, hvor den bidske satiriker endte sine dage i ensomhed.

Historien om *Johan Friedrich Struensee (1737-1772)* er svær at blive træt af. Den kongelige livlæge og, ifølge Asser Amdisen, "klodsede idealist", der tog magten og hvis oplysningsdogmatik og reformhast tørnede mod religiøse traditioner og embedsstandens privilegier, og som var så "fuldstændig blottet for politisk tæft", at et modkup var uundgåelig. Med personer som den gale Christian 7. og den prostituerede Støvlet-Katrine på rollelisten, med romancen mellem Struensee og dronning Caroline Mathilde, med arrestationen af de to efter et ægte rokokomaskebal på slottet og med Struensees makabre endeligt på skafottet er underholdningsvær-

dien i top. Vi får dog også indblik i et problematisk politisk system, der var alt for afhængigt af den enevældiges personlige beskaffenhed og det intrigante hofliv, systemet gjorde muligt. Men at kalde Struensee en oprører tøver Amdisen med. Han var i den mest bogstavelige forstand en paladsrevolutionær, og de episoder af folkelige optøjer, som hele denne historie indbefatter, var alle rettet mod Struensee selv.

Med Morten Petersens fortælling om *Niels Ditlev Riegels (1755-1802)* lugter det lidt af revolution. Enevælden er stadig rammen om intriger og kup, men stavnsbåndets ophævelse 1788 symboliserer, at mere fundamentale sociale reformer trænger sig på, ligesom vi ser et spirende politisk klubliv og en begyndende fri presse. Forandring truer altid nogen, og var man adelig eller på anden vis privilegeret og konservativ forstærkedes utrygheden med Den franske Revolution 1789, der til gengæld spredte optimisme blandt reformtilhængere, fritänkere og borgermiljøer ud over Europa. Midt i alt det har vi så historikeren Riegels, hvis oprør kulminerede med det socialt indignerede tidsskrift, *Kiøbenhavns Skilderie*, og anonyme skrifter, der legede med tanken om, at danskerne kunne følge det franske eksempel (eller i det mindste lade utilfredshed med fødevarerituationen gå ud over bagere og jøder). Lidt uro forekom da også, men rigtige barrikader blev det ikke til, og Riegels selv stak piben ind efter advarsler mod fortsat agitation. Endnu en dansk tøffelrevolutionær, kan man mene, men Riegels aktivitet var dog "en isbryder for pressen" og hans tanker om ständerforsamlinger ét af mange

søm til den døende enevældes kiste.

En af Riegels samtidige var skuespilforfatteren m.m., *Peter Andreas Heiberg (1758-1841)*, som mange stadig husker for "ordner hænger man på idioter." En sentens typisk for Heibergs angreb på det bestående system af Gud, konge og adel samt nyri-ge købmænd og aristokratiske opkomlinge, hvor personlig fremgang gik gennem kammerateri med rang og titler til ikke altid lige kompetente folk hvis altså ikke rene idioter. Men også en sentens som indgik i anklagen mod Heiberg, der flittigt udnyttede tidens relative trykkefrihed. Netop da han via Ekstrabladsagtige pamfletter mobiliserede betydelig sympati, greb enevælden 1799 ind mod den omsiggribende "skrivefrækhed." Heiberg idømtes landsforvisning, og da han januar 1800 måtte af sted til det oplagte eksil, Frankrig, reagerede tilhængere med optøjer. I Peter Henningsens beskrivelse fremstår Heiberg da også mere rebelsk end kampfællen Riegel.

Enevældens stigende nervøsitet udmøntede sig i en endnu hårdere skæbne for vor næste dissident, *dr. J. J. Dampé (1790-1867)*, som Kenn Tarbensen bringer til større værdighed end det dilettantiske fæ senere historikere har gjort denne Danmarks "første demokrat" til. Man kan også kalde Dampé anmeldte bogs første vaskægte oprører. Han ikke bare advokerede for "Constitution", og at magten burde gives af folket og ikke Gud, der stadig var den regerende monarks hele vælgergrundlag. Han arrangerede også via et hemmeligt selskab en konkret aktionsplan for indførelse af en fri forfatning, men desværre vrिमlede det med politispioner,

stikkere og renegater, der, når de ikke angav hinanden, gjorde livet usikker for tidens systemkritikere. Dampe arresteredes januar 1820, og da han efter sit lange fængselsophold på den afsides Christiansø vendte tilbage til København 1848, var Historien godt i gang med at frifinde ham. Enevælden faldt samme år, og skønt Dampe aldrig blev del af den nationalliberale elite, der satte sig i spidsen for det nye demokrati, så vakte den aldrende revolutionære begejstring på mere ydmyge arbejdermøder i 1850'erne, hvor han også forfattede sine berømte fængselserindringer.

Mens Dampe sad under lås og slå fik den farverige officer, A. F. Tscherning (1795-1874), mere bolteplads. Tscherning, også portrætteret af Kenn Tarbensen, holdt ellers ikke sine radikal-demokratiske og bondevenlige anskuelser tilbage, og han beskyldtes endog for "socialisme", datidens synonym for al-Quada. Faderen, en anset inspektør, var ven med Frederik 6., der imødekom tidens europæiske revolter med de danske stænderforsamlinger 1834. I dette *glasnost*-klima trivedes den liberale opposition som aldrig før, og den åbenmundede politiske organisator, Tscherning, slap med tvungen tjeneste i udlandet 1833-38, hvorfor han omtalte sig selv som "den rejsende arrestant." Som ung var Tscherning nær blevet en dansk Che Guevara, da han overvejede at deltage i Bolivars sydamerikanske frihedskamp, og trods senere poster som bl.a. krigsminister bevarede han sin karakteristiske principfasthed. Da Christian 8. slog Tscherning til ridder af Dannebrog stak han skyndsomt ordenen i lommen for at undgå en egentlig dekoration;

og da valgretten igen indskrænkedes 1866 tog han sit gode tøj og forlod folkettinget i protest.

Tscherning og Co.'s nye demokrati af 5. juni 1849 indebar større frihed til at udtrykke sig om alskens emner herunder kvindens ret og rolle i samfundet. Kvinderne selv var dog stadig udelukket fra politik, men det var andre forhold, der optog en af dansk kvindesags pionerer, præstedatteren, læreren og forfatteren, *Pauline Worm* (1825-1883). Hun var stærk national og tabte i en konkurrence om bedste fædrelandssang kun til megahittet, "Dengang jeg drog af sted", og kæmpede for at kvinden gennem uddannelse kunne blive mere "agtet og uafhængig" uden dog at angribe ægteskabet som institution. Hun var medstifter af Dansk Kvindesamfund 1871 men gik mod tidens ateistiske og kulturradikale forestillinger om kønnet som kulturelt skabt og var betænkelig ved, at også kvinder skulle have valget og betræde høje poster, fordi det risikerede at nedbryde "kønnes sjælelige ejendommeligheder" og gøre kvinderne til mænd. Det er på sin vis en borgerlig kvinde, Lise Busk-Jensen fortæller os om, men Worm trodsede århundreders rodfæstede normer og hendes status som Danmarks første kvindelige foredragsholder må have krævet et mod, det er svært at sætte sig ind i i dag.

Mange mener nok at kende historien om *Louis Pio* (1841-94), Internationale, Slaget på Fælled og alt det. Men når Jens Engberg fortæller om Danmark under kapitalismes gennembrud, ser vi dem alle lyslevende for os. Dem der befandt sig på solsiden af den private ejendomsret: storkøbmændene, fabrikanterne, gårdejerne osv., og dem der sled fra

morgen til aften for at holde sult, ulykke og død for døren: fabriksarbejderne, vaskekonerne, landarbejderne, de heldiges mange tjenestefolk osv. Vi fornemmer borgerskabet og gårdmandsklassens ængstelse ved at de tjene-proletarer skulle gå hen at bruge demokratiet og opnå andel i de privilegeredes (samfundsskabte) rigdom; og vi ser statsmagten lokke Pios Internationale ud i den fatale kamp på Fælleden 1872, fordi det ikke kunne "være meningen, at en flok socialister og arbejdere ligefrem skulle have lov til at demonstrere, som det passede dem, bare fordi grundloven gav dem lov til det." Vi mærker mennesket Pio, den socialt indignerede, den egensindige drømmer og naive oprører, der ikke havde forestillet sig, at demokratiske rettigheder ville forsvinde som dug for solen, når den borgerlige elites egne interesser var truet; og vi røres over Pios skæbne, da han efter trusler om mere af den isolationstortur, der næsten havde kostet ham livet 1872-75, indvilligede i at tage til Amerika, hvor han investerede alle de 20.000 judaskroner, som politiet havde givet ham, i en totalt mislykket socialistkoloni.

Med arbejderbevægelsens mobilisering kunne de senere ledere, til forskel fra løjtnanten, studenten og postembedsmanden, Louis Pio, rekrutteres fra arbejdernes egne rækker. Vi kan derfor med Kurt Jakobsen byde velkommen til *Aksel Larsen* (1897-1972), der som søn af en træskomager og en syerske er den første af vore 12 rebeller, der ikke er vokset op blandt rigmænd, akademikere, officerer, præster og lign. Larsen var født socialdemokrat, men Den russiske Revolution 1917 og "forræderiet mod

generalstrejken” herhjemme 1920 fik ham til at tilslutte sig Danmarks Kommunistiske Parti. Resten af Larsens lange politiske liv var præget af arbejderbevægelsens splittelse mellem reformister og revolutionære og mellem en national dansk kontekst og det internationale. I 1930ernes arbejdsløshedsbevægelse og som formand og folketingsmedlem for DKP fra 1932 udfoldede han sit talent som dansk oprører, men hans skæbne var, når det kom til stykket, bestemt af Socialdemokratiets antikommunisme og de omskiftelige direktiver fra moderpartiet i Moskva. Ingen heller ikke Kurt Jakobsen mener rigtigt at kende mennesket Aksel Larsen, der rummer nærmest utrolige modsætninger. Han var tæt på at blive offer for Stalins udrensninger men undgik ikke nazistisk koncentrationslejr pga. dansk politisk skandaløse arrestation 1942, og efter bruddet med DKP og oprettelsen af SF 1959 levede han med frygten for KGB og Sovjet i en sådan grad, at han blev spion for CIA. Larsens liv legemliggør hele det 20. århundredes socialistiske historie inkl. alt det socialister, som undertegnede, ville ønske var løgn.

Palle Roslyng-Jensen tager sig af den sidste i rækken: den omflakkende *Frode Jakobsen (1906-97)*, der blev stifter og leder af Frihedsrådet 1943-45. Med baggrund i et grundtvigiansk og beskedent lærerhjem brød han med religionen og blev en lovende akademiker, og i mellemkrigstidens studentermiljø kom han i selskab med socialdemokrater, kommunister og venstreintellektuelle. Den ufokuserede Jakobsen havde dog svært ved at passe ind nogle steder, og man kan undre sig over, at han

endte som modstandsbevægelsens samlende figur og dermed en af Danmarkshistoriens store skikkelser. Men måske netop pga. sine ben i flere lejre, sin antidoktrinære indstilling og med den enspændernatur, der ikke mindst i krigstider fordres af en leder (tænk bare på Churchill), formåede han at koordinere de ellers svært forenelige konservative, nationale og kommunistiske fraktioner. Modstandskampen var et oprør mod de store partiers samarbejds politik og dermed især mod Socialdemokratiet, men med sin insistens på at det politiske liv straks skulle normaliseres efter krigen kan han også kaldes en antioprører. Kommunisterne stemplede ham da også som forræder mens socialdemokraterne belønnede ham med et folketingsmandat, hvilket dog ikke hindrede ham i en USA-kritisk position under Den kolde Krig.

Man kan naturligvis diskutere om bogen virkelig har indfanget Danmarks “tolv største rebeller”, og det har jeg også tænkt mig. Fair nok at Orla Lehmann er ude, borgere og akademikere har vi hørt nok om, men hvorfor ikke nogle af bøndernes egne tidlige ledere som Rasmus Sørensen og Peder Hansen, hvorfor ikke Gammelmand, Vovehals og de andre halshuggede anstiftere af det store fængselsoprør 1817, eller radikale Venstreførere som Chresten Berg og Viggo Hørup? Eller syndikalistlederen, Chr. Christensen, eller Mogens Glistrup? Jeg tror bare, jeg konstaterer, at Danmarkshistorien rummer så mange rebeller, at der ganske enkelt ikke er plads til dem alle i én bog.

René Karpantschhof

Østtysk kommunisme møder vesttysk venstreekstremisme

Anne Sørensen: STASI og den vesttyske terrorisme. Aarhus universitetsforlag, Gylling 2006. 277 sider, 248,00 kr. ISBN 87 7934 261 2.

Da den vesttyske terrorgruppe Rote Arme Fraktion (RAF) i 1998, efter 28 års blodig dyst med det vesttyske statsapparat, smed håndklædet i ringen og opløste sig selv, så var der næppe mange af de involverede aktører, der havde forudset den massive politiske, historiske og kulturelle interesse som de efterfølgende år ville tilfalde den forhenværende vesttyske terrorgruppe. I de mellemliggende 9 år har fænomenet RAF således indgået i en imponerende mængde teaterstykker, kunststillinger, modefremstød og filmatiseringer. Emnet for anmeldte bog, mødet mellem RAF og STASI, er sågar filmatiseret i Volker Schlöndorff's udmærkede film *'Die Stille nach dem Schuss'* fra 2000. Hertil kommer en endnu større mængde nyere og mere eller mindre vellykket tysk litteratur af (selv)biografiske og historisk herkomst.

Om det er denne store og primært tyske interesse for emnet, der har inspireret Aarhus-historikeren Anne Sørensen til at beskæftige sig med emnet, er næppe usandsynligt. Under alle omstændigheder blev hun i 2004 Ph.d. på en afhandling om den røde terrorisme i Vesttyskland. Ved udgangen af 2006 udkom en redigeret version i bogform, og vi andre kan så glæde os over at det drejer sig om et både veldokumenteret, velafbalanceret og velskrevet stykke arbejde. Emnet er det umage samarbejde imellem RAF og STASI, der udvikle-

de sig op igennem 1970'erne og 1980'erne – et samarbejde der inkluderede logistisk støtte, militær træning og opbygningen af nye tilværelser for en række RAF-folk, der havde fået nok af den ufor nøjelige tilværelse som vesttysk terrorist.

På trods af de blot ni mellem-liggende år, så er den vesttyske røde terrorisme således allerede genstand for en aktiv historiseringsproces – måske især fordi den globale landsby i mellemtiden har oplevet en 11. september. Nu er det ikke længere Lenin, Mao og kommunismen, der sætter den globale dagsorden, men derimod Osama, Muhammed og islamistisk fundamentalisme. Ikke overraskende vil Sørensen derfor gerne perspektivere den røde terrorisme og derved: “(...) også give et perspektiv på nutidens terrorhændelser og deres konsekvenser” (s. 8). Dette er en hæderlig hensigt, om end en svær øvelse. Reelt bærer Sørensens bog nu ikke meget præg af denne dagsorden, måske primært fordi hendes afhandling stort set var færdigskrevet, da Twin Towers styrtede i grus i 2001.

Anne Sørensen er udmærket klar over de mange muligheder (og problemer) som den nye globale situation skaber for terrorforskeren. Det er derfor desto mere glædeligt, at hun ikke falder i de mange faldgruber, som den eksisterende terrorforskning byder på. Hun bevarer igennem hele bogen sin historiske integritet og i stedet for at bruge de 277 sider på fordømmelse, moralisme og bagklogskab, så får man en befriende fornemmelse af, at hun interesserer sig mere for at lede efter objektive og kausalt holdbare forklaringer på fænomenet RAF og det odieuse samar-

bejde med den østtyske sikkerhedstjeneste. Ligeledes er Sørensens fremstilling ikke gennemsyret af de særligt amerikanske, engelske og vesttyske terrorforskningstraditioner, hvis primære formål var/er at finde effektive metoder til at fjerne terroristerne fra jordens overflade. Disse traditioner, set fra historikerens perspektiv, har ikke budt på mange brugbare værktøjer – hvis målet altså var/er holdbare multikausale forklaringer og ikke terroristernes udslettelse.

Sørensens bog er struktureret i seks tematiske afsnit med fokus på hovedaktørerne og interaktionen imellem disse: RAF, det østtyske sikkerhedsapparat og de dengang to tyske staters rolle. I sit indledende afsnit redegøres således for de to overordnede kontekster, hvori den røde terror indgik; spørgsmålet om de to Tysklunde, deres indbyrdes forhold og naturligvis den kolde krig. Hvis læseren ikke er velbevandret i nyere tysk historie, så er dette afsnit ganske informativt. Desuden fik det undertegnet til at tænke på, at det nok giver mere mening at se den røde terrorismes indtog i det vesttyske samfund, som en konsekvens af den kolde krig, den særligt traumatiske tyske historie, ikke mindst mht. venstrefløjen, end det gør at anskue terroren som primært værende et produkt af studenteroprøret i Vesttyskland. Ydermere er der en række spændende og fagligt vedkommende case-stories baseret på STASIs afhøring af en række RAF-folk ved deres transit igennem DDR eller deres konspirative indlemelse i arbejder- og bondestaten.

I tredje afsnit gives læseren et imponerende overblik over den eksisterende forskning og teori-dannelse i den røde terrorisme.

Fra russiske anarkister, bolsjevismen, Maos folkekrig, Che Guevarras fokus-teori, over Marighellas byguerilla og frem til den røde europæiske moderne variant heraf. Selvom afsnittet reelt ikke bidrager med noget nyt, så giver det læseren et fint historisk overblik over terrorens operationelle og teoretiske udvikling og den efterfølgende videnskabelige teoridannelse og klassificering. Man fornemmer, at Anne Sørensen har et godt overblik over et område, hvor det ellers kan være svært at skille skidt fra kanel. Ydermere er hendes diskussion af anvendelsen af begreber som terrorisme, guerillakrig og oprørs- og befrielsesbevægelser værd at læse – særligt da vi lever i en tid, hvor der ikke efterlades meget albuerum til sådanne diskussioner. Sørensen favner således bredt og får også plads til beskrivelser af en række komplekse sider af RAFs historie og den vesttyske stats respons på udfordringen.

Emnet for Sørensens fjerde afsnit er den østtyske sikkerhedstjeneste, Ministerium für Staatssicherheit (MfS) eller STASI, som organisationen blev betegnet i folkemunde. Også her er gennemgangen detaljeret. MfSs effektivitet var i sandheden bemærkelsesværdig – ikke mindst når det gjaldt at indhente informationer om Vesttyskland på stort set alle niveauer via et finmasket net af betalte muldvarpe. Herunder også via muldvarpe i antiterrorafdelingen i Bundeskriminalamt, Verfassungsschutz og SPDs partitop. Dette minder om det paradoks, at alt i menes stort set alle samfundsområder i Sovjetunionen, og de andre kommunistiske lande i Østeuropa, var håbløst bagud i forhold til den kapitalistiske verden, så fungere-

de de militære og efterretningsrelaterede strukturer særdeles effektivt og ofte bedre end deres vestlige slægtninge.

Dette gjorde sig også gældende, når det kom til MfSs indhentning af informationer vedrørende udviklingen af den vensterradikale scene i Vesttyskland, og det samme gjorde sig gældende omkring kontakterne til de vesttyske terrorister. Overgangen fra MfSs rolle som passiv observatør til egentlig aktør i den vesttyske terrorisme, synes jævnfør Sørensens arkivforskning mere, at havde været produktet af en ujævn og uigennemskuelig beslutningsproces, hvor efterretningsmæssige overvejelser har været vægtet mere end DDRs officielle politik og ideologi. Især da denne åbent tog afstand fra de vesttyske terrorister, der internt blev betegnet som anarkister, maoister, trotskister, småborgere og andre lignende betegnelser, der absolut ikke var påent ment i SEDs leninistiske terminologi. Man kan således sige at der eksisterede en vis dikotomi imellem SEDs politiske interesser og MfSs praktiske og efterretningsorienterede interesser.

Det sidste afsnit omhandler kernen i Anne Sørensens bog; mødet mellem RAF-folkene og MfSs efterretningsofficerer. Paradoxet tydeliggøres af, at menes den afdeling, der udviklede samarbejdet med RAF, officielt og politisk var en antiterror afdeling, netop havde til opgave at holde alskens terrorister væk fra DDRs territorium. I en periode, hvor den altovervejende prioritet i DDRs udenrigspolitik var afspejning og forbedring af relationerne til BRD, så kan det undre, at DDRs efterretningstjenester risikerede at gøre ubodelig skade på denne politik ved at hjælpe,

træne og skjule RAF-folk. Sørensen kommer ikke med noget endegyldigt svar på dette paradoks, der udgør den røde tråd i bogen. Dette gør for så vidt heller ikke noget, da det efterlader plads til selvstændige tolkninger, og måske undgår Sørensen her ved selv i sidste instans at bevæge sig ud på tynd is? Alligevel kommer der noget, der nok kommer tæt på en konklusion, da Sørensen afsluttende bemærker, at: *“MfS's indsats lå altså ikke i forlængelse af de overordnede retningslinjer for DDR-regimets holdning til terrorisme. Ord, opdrag og handlinger var sjældent i overensstemmelse. Som vist blev forholdet mellem MfS og de vesttyske terrorister præget af modsætningsfuld ageren og flere indbyrdes modstridende dagsordner”* (s. 207).

Man skal nok være forsigtig med udelukkende at tilskrive dette paradoks til de snørklede logikker i efterretningsvæsenet. Måske skal man også efterlade plads til at der, på trods af et fastfrosset betonkommunistisk regime og en døende stat, stadigvæk eksisterede en vis idealisme, utopisk tankegang og ideologisk ubøjelighed i dele af statsapparatet? Dvs. at slidte begreber som klassekamp, solidaritet og verdensrevolution stadigvæk udløste en eller anden identifikation med de vesttysk vensterradikale terrorister. Altså årsager der næppe kun kan forklares med udsving i MfSs interne organisatoriske logik.

Nu er der ingen roser uden torne, og bogen har således også sine diskutabile sider. Det er næppe alle, som vil finde bogens manglende og efterhånden obligatoriske afstandtagen fra terrorismen lige fornuftigt, se f.eks. Peter Wivels anmeldelse i Politiken d. 23.

december 2006. Men indeværende anmelder er altså ikke enig i denne fortærskede kritik. Mere kritiske toner skal der lyde, når det kommer til forfatterens forsigtighed med at drage nogle solide konklusioner omkring paradoxet omkring samarbejdet imellem RAF og MfS. Det samme gør sig gældende, når man jævnligt fornemmer, at forfatteren i centrale dele af analysen har forsøgt at holde sig fri af en fast teoretisk tilgang til materialet. Hvad Anne Sørensens hensigt end har været med dette, så virker det ikke altid lige godt. Nogle gange gør det analysen unødvendig uklar, og det skader de ellers yderst interessante spørgsmål, som der stilles i bogen.

Dette sagt, så skal det alligevel konkluderes, at Anne Sørensen har præsteret en spændende bog, baseret på et stort og velbearbejdet kildemateriale, med appel ikke kun til koldkrigshistorikere, men også til dem med interesse i almen tysk historie. Anne Sørensen besidder en forbavsende formdomsfri og objektiv evne til at behandle et ellers rødglødende og kompliceret emne. Dette, kombineret med bogens velskrevne læsbarhed, gør den absolut en studie værd.

Chris Holmsted Larsen

Nyt lys på PET under den kolde krig

Hans Davidsen-Nielsen: En højere sags tjeneste – PET under den kolde krig.

Politikens Forlag. København 2007. 400 sider. kr. 269,00. ISBN 978-87-567-7071-2.

Langt om længe er der kommet en bog om PET's virksomhed under den kolde krig. Der er tale

om en bog, der er fri for de sædvanlige politiske dagsordner, som man desværre alt for ofte har set, når bøger om efterretningstjenester er kommet på gaden! Journalist på Politiken, Hans Davidsen-Nielsen, har brugt lang tid på at researche og skrive *En højere sags tjeneste*. Bogen baserer sig på PET's eget kildemateriale, litteratur samt interviews med vidner, der enten har været ansat i tjenesten eller offer for dens aktiviteter. Udover interviews med en scribe gamle aktører, tidligere PET-medarbejdere og politikere er bogen blandt andet blevet til på baggrund kildemateriale i Rigsarkivet, NATO-arkiverne i Bruxelles og National Archives i USA.

Beretningen er bygget op omkring PET's forskellige chefer fra 1945 til 1993, og på den måde har bogen fået en naturlig beskrivelse af tjenesten samtidig med at beretningen gøres personlig ved at inddrage de tidligere chefer.

Som læser kommer man vidt omkring og får præsenteret historierne om PET, store som små. Historien om PET-medarbejderne, der fik fældet deres egen chef, om guldklumpen Gordijevskij, om kampen mellem Øst og Vest i Danmark og om det politiske spil, PET var en del af! Vi får også en række PET-vurderinger af den danske venstrefløj med DKP i spidsen, ligesom oplysningerne fra PET's arkiv kaster nyt lys over diverse aktiviteter på venstrefløjen.

Bogens bedste fortælling er den omfattende og dybdegående beskrivelse af yderligtgående revolutionære Blekingegade-bande, som sættes i et nyt og mere internationalt perspektiv. Samarbejdet med palæstinenserne marxistiske befrielsesfront PFLP

viser den ekstremistiske gruppe i et helt nyt lys og trækker tråde til Frankrig, Mellemøsten og DDR. Blekingegade-banden er unik i en dansk sammenhæng, hvorfor den megen optale, som gruppen tildeles i bogen, sagtens kan retfærdiggøres. Selv politiet var overrasket og i nogen grad ramt af beundring for de danske terroristers evner til at operere hemmeligt og konspirativt. Den nutidige situation med aktuelle terrørsager flere steder i Danmark gør også historien interessant, for den viser, at et demokratisk samfund og de frihedsrettigheder og muligheder som følger med, ikke altid er nok til at holde urolige og rabiate sjæle i ro. Der vil nu og da være personer, der ikke tager sig til takke med velfærdssamfundets tryghed og goder og derfor kaster sig ud i aktiviteter, der er svært forståelige for de fleste danskere.

Davidsen-Nielsen beskriver ganske godt det politiske spil, der er omkring efterretningstjenester, og at de i den grad er forsøgt styret af den politiske ledelse og dens embedsmænd ved at indsætte egne loyale, men i efterretningssammenhænge uerfarne, parti-) folk på posten som chef for PET. Og den politiske frygt for at PET skulle være en stat i staten synes i det lys ubegrundet, da man jo har haft egne folk og embedsmænd til at lede efterretningstjenesten og dens aktiviteter. Men ved at have fastholdt billedet af en tjeneste uden politisk kontrol har man fra politisk hold haft en i offentligheden legitim årsag til at placere ansvaret for dette og hint hos tjenesten, når skandaler nu og da er dukket op.

Det er i den forbindelse rart at kunne konstatere, at Davidsen-Nielsen selv, ligesom mange af

hans læsere vil det, har fået aflivet nogle myter omkring PET. Hans Davidsen-Nielsens bog er et eksempel på en sådan aflivning af gamle myter, nemlig den om at vestlige efterretningstjenester frit kunne operere i Danmark uden at skulle stå til regnskab for deres brud på dansk lovgivning. Havde vi ikke haft PET, havde amerikanerne og briterne gjort som det passede dem i Danmark, lyder forfatterens vurdering. Det er nok ikke nogen nyhed for folk, der enten har haft med området at gøre professionelt eller som har studeret det på afstand uden politisk farvede briller. Men for mange danskere vil det komme som en overraskelse. For det er jo ikke det, de har fået at vide op gennem den kolde krig.

Havde Hans Davidsen-Nielsen vendt blikket mod den politiske scene, kunne mange af hans historier have fået nogle nye interessante perspektiver. Det ville have været relevant at spørge: hvordan reagerede man i samtiden på afsløringen af diverse spion- og efterretningssager? Hvordan blev Holm Haase-sagen (forsøg på at etablere et østtysk radionetværk til anvendelse i en krig mellem Øst og Vest) og Trotyl-sagen (tyveri af militært sprængstof til diverse aktioner) omtalt fra Folketingets talerstol? Her ville han og læserne have opdaget, at sager, som kunne være endt med temmelig alvorlige konsekvenser, blev latterliggjort fra Folketingets talerstol. I lyset af de frivivne oplysninger kunne man med rette spørge sig, hvordan ansvarlige politikere den gang kunne få sig selv til at dække over så alvorlige sager og bagatellisere dem på en måde, som efterlod udenforstående med en opfattelse af, at der vist

mest var tale om drengestreger, hvilket langt fra var tilfældet.

Bogen er nu blevet særligt interesserant, fordi den udkom på et tidspunkt, hvor de danske medier var særdeles interesserede i professor Bent Jensens artikel i Jyllands-Posten om journalist Jørgen Dragsdahls og dennes relation til den sovjetiske efterretningstjeneste KGB. Særligt i læserbrevsspalterne gav historikere, embedsmænd og sågar også nogle af KGB's andre danske kontakter udtryk for deres utilfredshed med Bent Jensens afsløring. Det forlød sågar, at Bent Jensen måske havde overtrådt reglerne for sin arkivadgang, og at PET ville undersøge, om man skulle gøre videre i sagen. Det trak op til storm i kølvandet på afsløringen, men lige så hurtigt som sagen var opstået, døde den ud igen. Det hang formentlig sammen med, at Hans Davidsen-Nielsens bog går flere skridt længere end Bent Jensen, og at flere andre end Jørgen Dragsdahl får deres forhold til fremmede efterretningstjenester beskrevet.

Et mindre problem ved bogen er, at der visse steder kan være langt mellem de kritiske spørgsmål til tjenestens aktiviteter. Når man tager i betragtning, at Hans Davidsen-Nielsen har haft så interessant og unikt kildemateriale til rådighed som det om Dragsdahl og andre, kunne man have håbet på lidt grundigere analyser af, hvad det egentlig er, som materialet viser. Som læser mangler man at få et bud på, hvorfor Dragsdahl udråbes som agent i Jyllands-Posten. Dette svar mangler, men ville have været let at give, hvis Hans Davidsen-Nielsen havde brugt lidt tid på at sætte sig ind i efterretningstjenesternes verden, deres indre logik og deres arbejdsmetoder.

Bogen mangler en bedre beskrivelse af den organisation, PET som efterretningstjeneste er, og hvilke konsekvenser det får for det hemmelige arbejde med at opretholde rigets sikkerhed. Det kan under vejs være svært at vurdere PET's størrelse og styrke i forhold til de mål, tjenesten var sat til at følge. En svaghed ved bogen er henvisningen til det anvendte materiale. Selv om Hans Davidsen-Nielsen har haft adgang til et stort kildemateriale, gøres læseren ikke opmærksom på, hvor han har sine oplysninger fra, og hvordan den nysgerrige læser eventuelt kan læse mere om sagen. Der er ganske enkelt ingen fodnoter, kun en liste over de anvendte bøger, avisartikler og papirer til de respektive kapitler. Dertil kommer, at der desværre er alt for mange sammenfald mellem Davidsen-Nielsens tekst og DIIS-rapportens kapitler om efterretningstjenesternes arbejde i Danmark under den kolde krig. Nogle steder vil læseren klart kunne se, hvordan de samme kilder er blevet brugt på samme vis, og når det er værst, er der næsten tale om gentagelser af DIIS-rapportens beskrivelser.

Når disse kritiske bemærkninger er fremsat, skal det for en god ordens skyld understreges, at Hans Davidsen-Nielsen har skrevet en bog, som vil stå som værket om PET mange år frem i tiden. Med *En højere sags tjeneste* har Hans Davidsen-Nielsen begået en interessant og særdeles vigtig bog, der får føjet nye kapitler til vor viden om den kolde krig, PET's arbejde i efterkrigsårene og forskellige danskers involvering med danske og fremmede tjenester.

Peer Henriksen

Hjertesager

Torben Lund: Hjertesager – i og uden for politik. Gyldendal, København 2006. 276 sider, 269,00 Kr. ISBN 87-02-04329-7

Det er godt nok noget tidligt, at Torben følte sig kaldet til at skrive erindringer, blot 56 år gammel. Men mere end 25 år bag sig i parlamentarisk arbejde, kan han have meget på hjerte. Og da forfatteren udtrådte af Europaparlamentet i 2004, ophørte denne del af hans liv. Det var ikke hans egen ide at skrive bogen. I forordet skriver han: "Det var en opringning fra journalisten Thomas Larsen, som satte gang i tilblivelsen... Det har på én gang været en fornøjelse og forløsende at skrive bogen om et udfordrende liv fyldt med hjertesager i og uden for politik."

Bogen er opdelt i 16 kapitler og begynder med en epilog. Hele bogens første kapitel beskriver med kraftige ord det slutspil der fulgte, efter Poul Nyrup Rasmussen i november 2001 tabte statsministerposten til Anders Fogh. Nyrup var ifølge forfatteren naiv nok til selv at tro på, at han fortsat burde være socialdemokratiets statsministerkandidat og partiformand. Her et par citater fra Torben Lunds indledende kapitel i bogen: "Bortset fra en enkelt DSU'er stødte jeg ikke på nogen, som havde tiltro til formandens projekt. Men det havde Nyrup selv." "Den reelle virkning af den såkaldte fornyelse ville være, at partiet skulle styres af en lille akademisk uddannet elite, hvilket ville være en dødsdom over den partiorganisation, hvor tillidsfolk arbejder for partiet med deres forskellige talenter og styrker." "Hos folketingsgruppens medlemmer var der en solid erkendelse af, at der

er forskel på markedsføring af Coca Cola og et seriøst politisk parti. Endelig overlevede rosen som symbol – dog i en ny stilistisk udgave.” At kapitel 1 er en epiløg står klart, da de sidste linier slutter med forfatterens udgangspunkt, at med sit ophør som Europaparlamentariker, var det samtidig også slut med hans karriere som professionel politiker. Og det kom som bekendt til at holde stik. I dag arbejder Torben Lund i det private erhvervsliv som programredaktør for tv-stationen dk4.

De følgende 14 kapitler fortæller herefter Torbens erindringer fra barndommens Vejle som født ind i en arbejderfamilie. Det er historien om arbejdersønnen, der bryder med sit miljø og tager en akademiske uddannelse. Samt om hans privatliv med ægteskab og børn. Herefter fulgte det politiske arbejde, først 4 år som byrådsmedlem efterfulgt af 16 år som folketingsmedlem. De første 10 år var socialdemokratiet i opposition, efterfulgt for Torbens vedkommende af 6 år, hvor partiet havde statsministerposten. Her blev Torben Lund sundhedsminister i Nyrup-regeringen, derefter politisk ordfører. Og som afslutningen på den politiske karriere fem år i EU-parlamentet, som medlem af Europaparlamentet.

Det hele tog sin start i 1950 ved Torbens fødsel i Vejle. Faderen var møbelsnedker, moderen hjemmegående. Ind i DSU og politisk aktiv fra sine unge dage. Efter studentereksamen læste han til jurist på Århus Universitet. Som 26-årig fik han arbejde på et lokalt advokatkontor i Vejle. To år efter gik den politiske karriere i gang som byrådsmedlem i Vejle.

Da han i 1982 opstillede (og

blev valgt) som folketingskandidat, mødte han dog en smule lokal modstand. De lokale smede i Dansk Metal fandt ikke, at et udgangspunkt som søn af en håndværker var godt nok, når folketingskandidaten efterfølgende havde taget en akademisk uddannelse. Smedenes fagforeningskasserer stod i spidsen for modstanden mod, at Vejlekredsen blev repræsenteret af en akademiker. Et synspunkt, de pågældende smede må have stået ret alene med i den lokale arbejderbevægelse, for i de følgende 16 år blev Torben Lund igen og igen genopstillet og valgt som kredsens folketingskandidat.

I bogens følgende kapitler gennemgår Torben kronologisk sit politiske liv. Kapitlerne har overskrifter som: “Udlændingepolitik”. “Retspolitik”. “Komplotet” (det såkaldte kongemord på Svend Auken). “Tamil-sagen”. De fire kapitler omhandler de 10 år, Torben Lund fik som folketingsmedlem, hvor socialdemokratiet var i opposition. Her får man godt indblik i 1980’erne parlamentariske situation og livet på Christiansborg, mens statsministeren hed Poul Schlüter.

Men det gode i et demokrati er altid, at før eller senere bliver oppositionen regeringsbærende og omvendt: Regeringen igen i opposition. I 1991 nærmede tiden sig for at venstre side i dansk politik igen kunne overtage Statsministeriet. Men det blev ikke den socialdemokratiske partiorganisation der stillede med statsministerkandidaten, og derefter fik sit parlamentariske flertal fra sine støttepartier. Rollen til at udpege en egnet socialdemokratisk statsministerkandidat blev overladt til Det radikale Venstre. Og de rakte tommelfin-

geren nedad, så længe den socialdemokratiske statsministerkandidat hed Svend Auken. Bogen kapitel 5 hedder “Komplotet” og Torbens Lunds underoverskrifter fortæller meget bedre end mange ord hans oplevelser af hele dette heftige forløb i en magtkamp, der i april 1992 betød Svend Aukens exit som partiformand og statsministerkandidat. Antallet af sider vægter ligeledes Torbens oplevelse af handlingsforløbet. Der er sat tre sider af til at fortælle om “Auken i spil”. Derefter den formelle afsættelse af Svend Auken med seks siders omtale af et forløb som i Torben Lunds bog kaldes “Snubletråde”. Nettet er spundet og så følger ni sider kaldet: “Venner og – flere – fjender”. Opsummeringen af forløbet er på fire sider og kaldes “Historieskrivning”. Her beskriver Torben Lund med anmelderens ord, hvordan ledende partifæller i forløbet støttede Svend Auken på samme måde, som rebet skal understøtte den hængte. Den ekstraordinære kongres blev afholdt i Vejle den 11. april 1992 og Torben Lund fik kontant afregning for sin opbakning til Svend Aukens fortsatte lederskab af socialdemokratiet. Han blev efterfølgende øjeblikkeligt afsat som næstformand for folketingsgruppen. I bogen konkluderer Torben resultatet af Vejle-kongressen i april 1992 for socialdemokratiet således: “Med formandskiftet rykkede Socialdemokratiet mange skridt til højre”. Med tamilsagen var det kun et spørgsmål om tid, hvornår den borgerlige regering efterfølgende ville falde. Og i januar 1993 dannede Poul Nyrup Rasmussen regering, hvor Torben Lund blev udnævnt til sundhedsminister. Politik er nemlig også det mulige kunst – som at samle alle

fløje i et stort parti. De næste tre kapitler omhandler de næste 6 år på Christiansborg, hvor Torben Lund havde en fremtrædende plads i socialdemokratiet under Nyrup-ledede regeringer. Først et kapitel om tiden som sundhedsminister. Derefter et kapitel om Torbens Lunds formandskab for Ungbo og den skandale der fulgte i kølvandet af denne forenings fallit. I forhold til Torben Lund var der ikke noget at komme efter, men selv følte han sig igennem en længere periode som "jaget vildt". Politiske modstandere sørgede for, at enhver sten blev vendt i sagen, som trak ud i 5 år, inden Torben Lund to gange i den samme sag var rensset. Denne sag var nok medvirkende til, at hans ministertid kom til at være under to år. I stedet blev Torben Lund fra september 1994 til marts 1998 partiets politiske ordfører.

Bogens styrke er helt klart beskrivelsen af livet på Christiansborg og den betydning aftaler og personlige relationer har i det parlamentariske arbejde, og der kan være af afgørende betydning, når der skal indgås politiske aftaler. I bogen er der en tendens til, at Torben Lund ikke går ind i sin egen rolle med egne holdninger og principper de steder, hvor han antyder, at han vil have gjort noget andet. Anmelderen opfatter Torben Lund som en dygtig politisk pragmatiker, men sidder tilbage med den fornemmelse, at måske kunne Torben Lund have vundet større politiske sejre ved at sætte noget mere på spil for at vinde gehør for sine egne synspunkter.

Bogens omtale af hans tid som EU-parlamentariker bekræfter anmelderens egne fordomme omkring, hvorfor så godt som alle valgte EU-parlamentarikere

nærmest sidder i parlamentet som trækfugle, kun på midlertidigt besøg. Torben havde jo fornøjelsen af at være gruppeformand for de tre valgte socialdemokrater til MEP: Ham selv, Freddy Blak og Helle Thorning Schmidt. Sidstnævnte får i bogen ikke kredit for så meget som en sølle 25 øre.

Bogen har sin bedste gennemslagskraft der, hvor Torben Lund går ind med sit personlige engagement. Eksempelvis i forhold til bøsser og lesbiske. Selv havde han aldrig noget ønske om at gøre sit privatliv til en offentlig sag, men på grund af en hævnakt fra en topembedsmand blev det offentligt kendt. Der slutter bogen godt med analyse af sager heromkring, samt om HIV og AIDS og blødersagen, hvorefter det hele rundes af i sidste kapitel, som Torben Lund meget symbolsk har valgt at kalde: "Uden for murene".

Der er i de sidste mange år kommet rigtig mange politiske erindringsbøger, som salgsmæssigt må kaldes en yderst populær genre. Derfor vel også opfordringen fra journalisten til Torben Lund. Selv havde jeg lidt svært med hele tiden at holde koncentrationen ved læsningen af Torben Lunds bog. Og i forhold til dens indhold vil jeg også klart kalde det et partsindlæg frem for en analyse af forholdene i toppen af det danske socialdemokrati. Bogen bringer ikke meget ukendt frem herom, men den giver et godt indtryk af den nu forhenværende parlamentariker Torben Lund, og hvilke hertesager, han brændte for i sin politiske karriere. Og en forståelse for hvad det vil sige at være parlamentariker med arbejdsplads i Folketinget eller Europarlament.

John Juhler Hansen

Krønike med udsigt til afgrunden

Knud Heinesen: Min krønike 1932-1979. Erindringer. Gyldendal, København 2006. 400 sider, ill., 299,00 kr. ISBN 87-02-05446-9.

Længe før 'de fantastiske fire' gjorde sig politisk bemærkede, var endnu levende politikere som Knud Heinesen, Kjeld Olesen, Svend Jakobsen og Jens Kampmann de navne der blev nævnt, når Socialdemokratiets arvefølge blev drøftet. Alle fire forlod de politik mens de stadig havde mange år i sig. Dermed gjorde de også plads til de der stod længere nede i rækkerne, som for eksempel de fantastiske fire. Dette blot være skrevet for at gøre opmærksom på at politisk indflydelse hverken er en gave eller en fødselsret. Det er hårdt arbejde og et samspil af omstændigheder, som f.eks. at oplagte rivaler søger andre græsgange.

Knud Heinesen gjorde i 1970'erne kometkarriere. 1971 blev han medlem af Folketinget og undervisningsminister, og fra han i Anker Jørgensens anden regering i 1975 blev finansminister var han en helt central beslutningstager i Socialdemokratiet og regeringen. Samlet set vel kun overgået af Anker Jørgensen selv. Knud Heinesen ventede dog ikke på at marskalstaven blev ham rakt – i 1985 forlod han politik for at koncentrere sig om en omsiggribende karriere i erhvervslivet. Beretningen om det sidste må vi vente på, for dette første bind af Knud Heinesens erindringer går kun til 1979, da han første gang trådte tilbage som finansminister.

Knud Heinesen har valgt at kalde sine erindringer for 'min

krønike'. Ifølge den store danske encyklopædi er en krønike en "historisk fremstilling, der er kronologisk opbygget, og hvor begivenhederne i reglen fortælles efter angivelse af det år eller den konges regeringstid, hvori de finder sted". En anden betydning af ordet krønike søgte Paul Hammerich at lancere med sine stort anlagte krøniker, først og fremmest 'Danmarkskrønike 1945-72'. Her er krøniken en moderne samfundsfremstilling, hvor kulturelle, politiske og økonomiske begivenheder fremstilles ud fra krønikørens helt personlige synsvinkel. Personlige oplevelser og erfaringer blandes i fremstillingen med den almindelige samfundsudvikling – i en form der ikke lader sig binde af historiefagets metode. Særligt de personlige oplevelser har været tilstedeværende i DR's Tv-serie 'Krøniken', som i mangt og meget har hentet tematik fra Hammerich. Tv-seriens form gør dog naturligvis, at samfundsudviklingen repræsenteres af rollernes skæbner og udvikling. Her må den drevne forfatter og dramaturg gøre sit for at få historisk repræsentativitet og dramatik forenet, for at både interesse og historisk troværdighed kan opretholdes. Det sidste kan der jo selvsagt være mange holdninger til. Mon ikke Knud Heinesen med sit valg af titel ønsker at signalere, at her kan man følge en beretning fra en virkelig Palle From?

Knud Heinesens sociale opstigning ligner da også den socialdemokratiske ambition for den enkeltes position i fællesskabet, hvor flid og evner investeret i velfærdsstatens uddannelses tilbud *samt* arbejderbevægelsen, kan føre fra samfundets yderkant til dets kerne, uanset hvilken so-

cial baggrund man har og omvæltende begivenheder man oplever. Knud Heinesens første år var præget af hans mors sygdom, der endte med hendes død i 1940 og lille Knuds derpå følgende bortadoption, da faderen ikke magtede opfostringen alene. Adoptivforældrene formåede dog ikke på nogen måde at give drengen trykke rammer – og forholdet sammenfattes i sætningen: "Vi kunne vist ikke lide hinanden". Hele denne formgivende historie overstås på 3 sider. Det er formentlig svært for Knud Heinesen at finde de rette ord, selv så mange år efter – og det er også diskutabelt om vi som læsere skal have indblik i disse helt personlige og familiære forhold. Knud Heinesens følelsesliv angår ikke nødvendigvis andre end ham selv og hans nærmeste. Men Knud Heinesen har selv valgt krøniken som form, og han har selv valgt at bruge sit liv som ramme for en samfundsfortælling – og man kommer som læser aldrig rigtigt ind under huden. Hvis Knud Heinesen familie- og følelsesliv har almen interesse fordi det er repræsentativt, så bør der også sættes ord på. Hvordan trænger disse minder sig på for Knud Heinesen? Hvad betyder det for hans valg og fravalg af omgangskreds? Hvilke love og politiske initiativer mener han at spejle i sine erfaringer? Hvad betyder hans ustabile familiære baggrund for hans eget familieliv – herunder den seksuelle revolution (som han har haft alderen til at engagere sig i)? Var Knud Heinesens valg og fravalg tidstypiske og bundet af samfundets normer – eller har han brudt med andre mønstre end den sociale arv? Det er spørgsmål som Knud Heinesen ikke skylder os

svar på, men som en biografisk forankret krønike ærligt bør beskæftige sig med.

Knud Heinesens opstigning i arbejderbevægelsen var bemærkelsesværdig, idet den gik gennem formandskab for den socialdemokratiske studenterorganisation Frit Forum og forstanderskab for den LO-ejede Roskilde Højskole, og altså ikke gennem DSU og fagligt arbejde. Også her bliver der kun krattet i overfladen. Det ville være spændende at høre hvad den unge Knud Heinesen havde talt med Bjarne Hedtoft, Henning Kjeldgaard og Ole Hyltoft når der var kommet et par øl på bordet i Frit Forum, der i årene omkring 1960. Indtil videre må den interesserede læser nøjes med Ole Hyltofts version fra 'Alle disse forhåbninger' – og den gør Knud Heinesen ikke nogen hemmelighed ud af at han finder uretfærdig. Læseren må dog spekulere sig til hvorfor, da der ikke bliver taget til genmæle udover nogle betragtninger om Hyltofts generelle niveau. Tiden som forstander på Roskilde Højskole bidrager dog med en række anekdoter. De bedste er en række stemningsbilleder fra studieture til DDR, som på deres egen måde er et bidrag til den danske historieskrivning om det lukkede naboland. Lad det være et lille håb, at Knud Heinesens afsked med dansk politik i næste bind af erindringerne, bliver genstand for en grundigere refleksion end hans vej ind i det politiske liv.

Knud Heinesen skriver ikke blot op imod moderne Danmarkskrøniker, han skriver også op imod en række nylige politikerbiografier, særligt Poul Nyrup Rasmussens erindringer og Thomas Larsens 'Lykketoft'. Lad det med det samme være

sagt at Knud Heinesen selv skriver – og tak for det. Poul Nyrups bøger er ganske vist udgivet som selvbiografier, men den offentlige debat har jo efterfølgende vist, at historikere har bidraget med andet end blot at påpege indlysende historiske forhold – og der er næppe grund til at antage at Pedro og David Trads journalistiske bistand har indskrænket sig til stilistiske råd. Knud Heinesens sprog er tilstede gennem hele bogen. Underspillet, sarkastisk, elegant og flydende. Han har muligvis taget imod gode råd og vejledning, men denne bog er hans eget værk, ingen tvivl om det. Taget i betragtning at der er tale om en toppolitikers erindringer, er det også en lettelse at bogen ikke er langstrakt hyldet til egne fortjenester. Tværtimod er bogens tyngdepunkt et defensorat for de socialdemokratiske regeringers kollektive ansvar for den førte politik i 1970'erne, som Heinesen uden tvivl mener at Nyrup lidt ufint angriber. Heinesen er ikke blind for Anker Jørgensen-regeringernes fejltagelser, men lader heller ikke læseren glemme at der var krisetider i hele Vesteuropa. Som sådan beskriver Knud Heinesen rimeligt nok 1970'ernes tiltag ud fra 1970'ernes forudsætninger, og ikke hvilke politiske muligheder man i 1990'ernes generelle højkonjunktur. Der er forskel på det politiske råderum når man kan skue afgrunden rand og når træerne synes at vokse ind i himmelen.

Knud Heinesen beskriver politik som et udpræget kollektivt fænomen. Der er mange fine billeder af både allierede og modstandere, hvorigennem han får formidlet både fascinationen for det politiske liv, men også dets begrænsninger og evne til at

opæde mennesker. Særligt smukt er det samlede billede af Per Hækkerup, som gennem Knud Heinesens beskrivelse både fremstår betydeligt mere facetteret end man er vant til, men også som en helt central beslutningstager frem til sin død. Her demonstrerer Heinesen at han evner at indleve sig – og evner at give indlevelsen mæle. Hvis han i sit kommende erindringsbind folder denne evne ud, vil det samlede erindringsværk kunne stå som en central politisk fortælling om Knud Heinesens samtid.

Martin E. O. Grunz

Den Spanske Borgerkrig

Antony Beevor: Den Spanske Borgerkrig 1936-1939, Borgens Forlag, København 2006. 544 sider, 399,00 Kr. ISBN 978-87-21-02792-6

Den republikanske offensiv ved Brunete i sommeren 1937 endte i en katastrofe, som kostede 4.300 dræbte og 5.000 sårede ud af en styrke på 13.353 mand. På den glohede kastilianske højslette blev de fremrykkende republikanere fanget i et inferno af artilleriild og bombardementer fra luften. Panikken bredte sig, og selv de veldisciplinerede kommunistiske enheder af Folkehæren tabte hovedet og stak af. Den sovjetiske general Kléber, der fungerede som militær rådgiver for republikken, skrev senere, at de barskeste foranstaltninger måtte sættes i værk. Omkring 400 af de flygtende blev skudt.

Klébers rapport findes i dag i Det Statslige Russiske Militærarkiv (RGVA) i Moskva, og

er en del af det materiale fra de tidligere sovjetiske arkiver, som Antony Beevor lægger frem i sin bog om Den Spanske Borgerkrig. Bogen – der ifølge forfatteren baserer sig på ny forskning og de åbnede krigsarkiver – er en ajourført udgave af et værk fra 1982, som udmærkede sig ved at være en underligt ligeegyldig udgivelse, der ikke tilførte litteraturen om emnet noget nyt overhovedet – ikke mindst fordi Hugh Thomas' standardværk om Den Spanske Borgerkrig var blevet revideret få år forinden.

Hvad den nyere forskning angår, kan Beevors reviderede udgave ganske rigtigt opvise en imponerende litteraturliste på utallige sprog. Herunder "Professorerne Morten Heiberg og Mogens Pelt" og deres herhjemme sørgeligt oversete – spansk-sprogede – bøger om den tyske og italienske indblanding i Den Spanske Borgerkrig. Med hensyn til arkiverne leder man imidlertid forgæves efter spanske kilder. Det nye i forhold til 1982-udgaven er, at der er anvendt materiale fra de store tidligere sovjetiske militære, politiske og økonomiske arkiver i Moskva på samme måde som i Beevors tidligere bøger *Stalingrad* og *Berlin*.

I Moskva er Antony Beevor kendt som en højprofileret forfatter, der ansætter en sværm af assistenter til at gennemgå materialet for ham. Onde tunger hævder, at Beevor selv kun nærmer sig læsesalen på 5. sal i Komintern-arkivet, hvis der er et TV-hold i nærheden. De indledende taksigelser tyder på, at bogen om Den Spanske Borgerkrig er skrevet på samme måde.

Det er der desværre ikke kommet noget særlig godt resultat ud

af. Ikke desto mindre er bogen blevet lanceret med en massiv markedsføring over det meste af verden, hvorfor den både har solgt i store oplag, har fået megen omtale og – underligt nok – gode anmeldelser. Meget ramrende skrev *Financial Times* således, at Antony Beevor lignede en mand, der ikke kunne skjule, at han kunne lide sit arbejde. I Spanien har Beevor holdt medie-gryden i kog ved med dødsforagt at kaste sig ind i debatten til fordel for den socialistiske regerings meget omstridte lov om Den Historiske Erindring. Denne lov har til formål at rehabilite de mange tusinde ofre for Franco-regimets forfølgelser efter borgerkrigen. Højrefløjten mener at dette er et brud på den tavshedsagt, som var en forudsætning for den fredelige overgang til demokratiet efter Francos død i 1975.

Hovedlinjen i Beevors bog er at vise, hvordan Spanien under borgerkrigen deltes i to slags Spanien: På den nationalistiske side Francos samling af vidt forskellige kræfter som falangister med hang til sociale reformer og dybt religiøse monarkister under en autoritær katolsk konservativ kappe. På den republikanske side – og her ligger hovedvægten i Beevors fremstilling – de spanske kommunisters opstigen – med Komintern og den sovjetiske våbenhjælp i ryggen – fra at have været en marginal politisk gruppering til at blive den altdominerende politiske kraft.

Til en begyndelse må det medgives at Beevors bog stedvis bringer spændende nyt for dagen. Det er således rystende at få dokumenteret kynismen blandt de øverstbefalende i den kommunistisk kontrollerede Folkehær, da tropperne viger under

Slaget ved Brunete. Ligeledes er afsnittet om propagandaens betydning for at de militært tvivlsomme Internationale Brigader kom til at stå i et positivt lys, fremragende læsning. Der er også anekdotisk interessant nyt fra arkiverne om André Malraux og de horrible priser han tog for at skaffe udenlandske piloter til det republikanske luftvåben i begyndelsen af krigen. Stærkest er Beevor – som er tidligere officer i den britiske hær – dog i de militærhistoriske dele. Således giver han en gribende skildring af republikkens svanesang – den sidste offensiv ved Ebro i sommeren 1938, som sattes i værk på trods af, at den var dømt til at mislykkes.

Men så er det gode om Beevors bog også sagt. Som helhed er fremstillingen flimrende og fyldt med løsrevne oplysninger og navne, så det selv for en øvet læser af bøger om borgerkrigen kan være svært at følge med. For eksempel nævnes det flere gange, at general Varela, som blev en af Francos mest kendte officerer, sad fængslet i dagene op til borgerkrigens begyndelse i sommeren 1936, men ikke hvorfor. I et afsnit om den republikanske regerings forsøg på at rejse sig efter militærets opstand og den sociale revolution, som fulgte opstandens nedkæmpelse i den republikanske zone, nævnes det, at man i Valencia anerkendte den ny regering, som nedsattes i september 1936. Men, står der så, Komintern-udsendingen blev rasende, da en “meget populær anarkist fra Valencia” indkaldte til masse møde i Madrid den 25. september. Mere hører vi ikke til de to herrer i Beevors bog.

Bogen er desuden fyldt med ammestuehistorier som klassikeren om, at de republikanske mi-

litsfolk ikke gravede skyttegrave, fordi det var helt grundlæggende imod den spanske forestilling om krigsførelse at kæmpe i jordhøjde. Der eksisterede en underforstået forvisning om, at tapperhed måtte føre til sejr, skriver Beevor. Et andet sted står der, at der i krigens første måneder var en modvilje mod at sende våben og mandskab til fronten, fordi befolkningen i den republikanske zone frygtede at blive faldet i ryggen af nationalistiske sympatisører.

En anden og lige så nærliggende årsag – som Beevor forbigår – til at folk ikke drog til fronten, var det revolutionære kaos og manglen på en effektiv central ledelse af den republikanske krigsførelse i denne periode. Og hér er vi ved en af de afgørende indvendinger mod Antony Beevors bog: Fraværet af analyse og diskussion samt en rystende mangel på forståelse af helt elementære problemstillinger i perioden. Listen med eksempler er endeløs.

Der fortælles for således om den militære udvikling under Slaget Om Madrid i vinteren 1936-1937, og det nævnes lige akkurat, at der ved regeringens flugt til Valencia i november 1936 nedsattes et forsvarsråd i Madrid, som skulle lede byen i regeringens fravær. Forholdet mellem den militære og den civile ledelse – et centralt tema, fordi politisk indblanding helt tydeligt havde hæmmet den republikanske krigsførelse indtil da – forholdet mellem Madrid og centralregeringen og den centrale generalstab i Valencia, magtkampen i Madrids forsvarsråd mellem anarkister og de stadig mere magtfulde kommunister – alle de fundamentale politiske spørgsmål i perioden – for-

bigås i tavshed. På samme måde berettes det, at den katalonske regionalregering Generalitat i marts 1937 følte sig stærk nok til at udfordre de anarkister, som siden juli 1936 havde siddet tungt på magten i Katalonien. Det forklares ikke hvorfor.

Værre er det, at Antony Beevor helt tydeligt savner indsigt i baggrunden for Den Spanske Borgerkrig og for dens senere forløb. Det medfører blandt andet, at bogen er fyldt med faktuelle fejl. For eksempel fremhæver Beevor, at Franco på den nationalistiske side havde fordel af at flere af hans rivaler enten var fængslede hos republikanerne, var i eksil eller døde. Med disse, og Calvo Sotelo, der var død før opstanden, skriver Beevor, var der kun monarkisternes og carlisternes ønsker at tage hensyn til. Sandt nok, bortset fra at Calvo Sotelo – inden han den 13. juli 1936 blev myrdet af socialistiske politifolk – havde været leder netop af monarkisternes parti *Renovación Española*.

Helt galt bliver det, når Antony Beevor forklarer de spanske kommunisters dominerende rolle på den republikanske side udelukkende ved at fremhæve den sovjetiske våbenhjælp og kommunisternes konspirative evner som forudsætning for at de fik kontrol over det republikanske magtapparat fra foråret 1937. Det er ikke umuligt, at Beevor har stirret sig blind på Sovjetunionens rolle efter at have anvendt materiale fra arkiverne derovre; men denne tilgang til stoffet overser den politiske udvikling i Spanien i årene op til borgerkrigen, som var en forudsætning for at de spanske kommunister kunne komme til fadet, og fortæller derfor kun en del af historien.

Spanien var i begyndelsen af 1900-tallet et tilbagestående landbrugsland, hvor store dele af befolkningen levede under kummerlige forhold. Med udråbelsen af den 2. Republik røg proppen af flasken, og i republikkens korte levetid 1931-1936 splittedes landet mellem kravet om reformer og den gamle elites modvilje mod forandring. Følgen blev, at reformerne gik for langsomt til at tilfredsstille de forarmede masser på landet, og landets store socialistparti splittedes derfor i to uforsonlige fløje: En fløj under Indalecio Prieto, som med udgangspunkt i den socialistiske bevægelses rodfæstede reformisme ønskede et parlamentarisk samarbejde med borgerlige og liberale partier, og en anden fløj under Francisco Largo Caballero, som tillagde sig en revolutionær retorik som svar på massernes krav om hurtige forandringer, uden dog reelt at afvige fra en reformistisk praksis.

Den sociale revolution, som udløstes i den republikanske zone efter militærets opstand i sommeren 1936, gav Prietos parlamentariske linje dødsstødet, mens reformisten Largo Caballero var ude af stand til at gøre alvor af de revolutionære paroler, fordi de dybest set kun var et våben i kampen mod de syndikalistiske fagforbund CNT. Den socialistiske bevægelse var derfor handlingslammet i en situation, hvor magtstrukturen i republikken var splittet i atomer. Derved lå vejen åben for de spanske kommunister, der var de eneste i denne periode, som havde en klart formuleret politik om at forene alle kræfter bag en central ledelse.

Splittelsen i den socialistiske er således en helt afgørende forudsætning for, at et lille parti

som de spanske kommunister, der i begyndelsen af 1936 kun havde 5.000 medlemmer, under et år efter udbruddet af Den Spanske Borgerkrig kunne spille en altdominerende rolle i den republikanske zone – sovjetiske våben eller ej. Til sammenligning havde det socialistiske landarbejderforbund FNTT næsten en halv million medlemmer i midten af 1930'erne.

Hos Antony Beevor omtales stridighederne i den socialistiske bevægelse med en kortfattet beskrivelse af, at Largo Caballeros fløj radikaliseredes efter venstresidens nederlag ved parlamentsvalget i 1933. Dette førte til kritik fra socialisternes tidligere ledere, den afsatte Julián Besteiro, som kaldte denne linje "kollektivt vanvid". Hertil svarede Caballero så med angreb mod Besteiro, Prieto og andre moderate ledere, der var skarpere end selv dem mod højrelederen Gil Robles eller monarkisterne. Så vidt Beevor. Der er ingen analyse, ingen årsagsforklaring.

Ved at forbigå forudsætningerne – i dette tilfælde for partistriden – kommer Antony Beevors fremstilling til at hænge frit i luften som uforståelige enkeltbegivenheder. Det er derfor at fortællingen bliver flimrende. At Beevor tilmed kalder Julián Zugazagoitia for Largo Caballeros "socialistiske kammerat" og Luis Araquistáin for Prietos "socialistiske kammerat", øger kun indtrykket af, at han har et overfladisk kendskab til det emne, han beskriver. Zugazagoitia var nemlig Prietos nærmeste medarbejder i den uforsonlige partistrid, mens Araquistáin var Caballeros pennefører.

Vender man nu med åbent sind blikket mod bogens slagnummer – Sovjetunionens og de spanske

kommunisters rolle – følger Antony Beevor desværre ikke afgørende nyt til det allerede kendte billede. Det kan man dog dårligt klandre ham, da det i høj grad har at gøre med den aktuelle arkivsituation i Rusland, hvor centrale dele af arkiverne fortsat er lukkede. Desuden er det uvist, hvor meget materiale der overhovedet findes om Stalins overvejelser og direktiver – ikke bare i forhold til Spanien – da de hævdes, kun i ringe omfang at have været skrevet ned. Man kender derfor kun i store træk til Sovjetunionens overordnede udenrigspolitiske mål i denne periode, som var at søge en tilnærmelse til Storbritannien og Frankrig som værn mod en frygtet tysk aggression. De konkrete årsager til at engagere sig i Spanien – på trods af at det indebar en risiko for at komme på kollisionskurs med tyskerne – kendes i realiteten ikke. Det ville have klædt Beevors fremstilling at omtale disse generelle problemer.

Dertil kan man så lægge, at Antony Beevor udviser skødesløs og ukritisk omgang med kilderne. Oftest består henvisningerne til materiale fra de sovjetiske arkiver af nogle numre på sektioner og mapper i et bestemt arkiv. De er imidlertid ikke meget bevendt, da man er ude af stand til at se, hvem der har skrevet hvad, hvornår det er skrevet, og hvilken type kilde, det drejer sig om – om det f.eks. er en indberetning fra en Komintern-medarbejder i felten eller en vurdering af situationen skrevet af en bureaukrat højere oppe i systemet. Derved bliver det umuligt at kigge Beevor i kortene.

Værre er det imidlertid, at Beevor undlader at problematisere indholdet af de rapporter, som tilflød ledelsen i Moskva. Ikke

bare i Komintern, men også i militæret og i det hemmelige politi NKVD kan der nemlig spores en tendens til at retfærdiggøre egen indsats. Under tvangskollektiviseringerne i Sovjetunionen havde NKVD således en klar interesse i at indberette uroligheder og modstand. I Komintern-apparatet anes også en tilbøjelighed til at skrive, hvad man forventer, at de overordnede ønsker at høre. Antony Beevor fortæller selv om, hvordan de kommunistiske militsledere El Campesino og Enrique Líster skamløst overdrev nationalisternes tab ved Quijorna og Brunete for at retfærdiggøre manglen på egen succes. Et andet sted taler han om det stalinistiske selvbedrag i rapporterne fra Spanien. Samtidig lærer han sig vedvarende op ad kildesamlingen *Spain Betrayed* fra Yale University Press (2001), redigeret af Ronald Radosh, Mary R. Habeck og Grigory Sevostianov, som den spanske ekspert på den sovjetiske indblanding i Spanien, Ángel Viñas, har betegnet som et stærkt tendentiøst anti-sovjetisk udvalg med rødder i den kolde krig. Men i Beevors bog er der ikke tilløb til en samlet diskussion af kildematerialet.

Et hjertesuk skal også lyde over oversættelsen af det engelske forlæg – og her har både oversætteren og forlagsredaktøren svigtet. Én ting er, at bogen er fuld af anglicismer. Den velkendte Komintern-organisation Internationale Røde Hjælp (IRH) kaldes for eksempel ved sit engelske navn, og et sted står der, at nationalisterne “kaldte dette bluff”, hvilket ret beset betyder, at de afslørede en list. Helt grotesk bliver det imidlertid, når den anarkistiske bevægelse over godt 470 siders skreven tekst

konsekvent omtales som libertarianbevægelsen. Den almindelige betegnelse for anarko-syndikalisters ideologi er *den libertære socialisme*, mens en libertarianer er en udsvævende person, en vellystning eller en levmænd. Og det giver jo en af spansk anarkismes martyrer, Francisco Ferrer, som blev slået ihjel i 1909, en ny og interessant rolle som “...grundlæggeren af den moderne libertinerskole...”.

Sammenfatter man de mange indvendinger mod Antony Beevors bog – den manglende analyse, den manglende indsigt i emnet, den ukritiske omgang med kilderne, den flimrende tekst – må det afslutningsvis konstateres, at udgivelsen er lige så uforståelig i dag, som udgivelsen af den første udgave var det i 1982. Og det er ikke fordi, der ikke mangler en udgivelse af denne art. Der findes dansk litteratur om emnet, men det eneste brede værk, Erik Reske-Nielsen bog *Den Spanske Borgerkrig*, er fra 1962. Meget er sket siden, og når man ved, hvor mange gode bøger, der er udkommet om krigene i de senere år, er det underligt, at det danske forlag ikke har sørget for at få oversat en, der er bedre.

Svend Rybner

Det Kritiske Blik

Nils Bredsdorf og Niels Finn Christiansen: *Det kritiske Blik. Festskrift i anledning af Morten Things 60 årsdag, Tiderne Skifter, København 2005. 304 sider, 298,00 kr. ISBN 87-7973162-7*

“Rammen for denne samling kulturkritiske essays er sat af kulturkampen og det

faktum, at den faglige og politiske kritik har været trængt i defensiven i mange år”

Sådan indledes forordet til bogen, “Det kritiske blik”, Festskrift til Morten Thing i anledning af dennes 60 års dag. Dermed underforstået, at der også gerne skulle skabes et afsæt til at komme ud af denne defensiv.

Kulturradikalismen bør, uanset selve begrebet er opfundet relativt sent, betegnes som tre moderne gennembrud. Det første med Georg Brandes’ gennembrud i 1870erne. Det andet moderne gennembrud kommer i mellemkrigsårene, båret af en lille gruppe intellektuelle med folk som Poul Henningsen, Hans Kirk, Otto Gelsted og Edvard Heiberg i spidsen. Det tredje ligger i umiddelbar forlængelse af det gennembrud, som skabes i den venstreorienterede bevægelse under den kolde krig, hvor de kommunistiske partier ikke mere har monopol på alt, hvad der ligger til venstre for Socialdemokratiet. Herhjemme i 60erne med Villy Sørensen, Jesper Jensen og Klaus Rifbjerg i spidsen, og det er vel det, som senere i ’68 fører til det, som er betegnet “ungdomsoprøret”. De tre gennembrud er på mange måder båret af den fælles kontekst – Kritikens nødvendighed og Danmark ind i en moderne verden – opgør med vante forestillinger.

Men på andre områder var de tre gennembrud vidt forskellige – Brandes’ nybrud var i høj grad litterært og i sagens natur båret uden blik for industrialiseringen og arbejderklassen som forandrende kraft, hvorimod andet gennembrud spredte sine synspunkter over arkitektur og malerkunst, undervisning, seksualitet, dramatik og musik, samt en stærk orientering mod arbejds-

klassen eller i det mindste et forsøg på at skabe en forståelse mellem de intellektuelle og proletariatet.

Det tredje gennembrud havde klar inspiration hos det andet gennembrud og en meget bred facet at spille på: Dramatik, litteratur samt revy som samfundskritik.

Til det kunne føjes: Skabelse af alternative livsformer og en særlig fokusering på individets frigørelse. Der var således i høj grad også tale om et generationsoprør og opgør mod mange sider af velfærdssamfundets skadevirkninger, kritik af fagbevægelsen og socialdemokratisk selvtilstrækkelighed.

Morten Thing er velkendt af nærværende tidsskrifts læsere som historiker og forfatter af talrige anmeldelser. Hans bogproduktion er omfattende, og Thing hører uden tvivl til en af vor tids skarpe iagttagere af den danske venstrefløj, kulturradikalismens historie og de førømtalte nybrud.

Festskrifttraditionen tilsiger, at fagfæller og samarbejdspartnere gennem årene hylder kollegaen med bidrag inden for rammen af hans eller hendes forskning. Personligt har jeg det svært med de her festskrifter, og ofte ender det i en slags statement, uden dialog eller særlig linje.

Selv om vi kommer vidt omkring i dette festskrift – fra Bente Hansens forsvar for en kristen socialisme til Knud Knudsens gennemgang af arbejderkulturen og Julius Bomholts rolle – har redaktørerne i dette tilfælde formået at redigere og samle bidragene under den meget fine ramme, som naturligt er kulturradikalismens væsen med udgangspunkt i Hegels filosofi “en hyldest til det kritiske standpunkt” –

det er med fuld fortjeneste, at Morten Thing bliver synonym hermed, for det er det gennemgående i Things virksomhed.

Nogle artikler placerer sig mere centralt end andre i forhold til rammen, men hovedlinjen er ikke til at tage fejl af. Derimod kan man godt komme til at savne det ønske, som redaktørerne i forordet understreger – at der peges på veje eller muligheder for at komme ud af den defensiv, som kulturkampen synes at være i.

Man sidder efter mange artikler tilbage med et “Ja, og hvad så”.

Men det er vel netop den kulturradikale bevægelses svaghed og udfordring, og derfor skal man ikke fortvivle. Bevægelsen har aldrig haft et samlet program eller et kontor, hvor man kunne møde op og tegne medlemskab – det ligger selvsagt i hele begrebet. Debat, tidsskrifter, grænseoverskridende og fornyende synspunkter i arkitektur, undervisning, malerkunst, litteratur, musik og dramatik – det har været kunstens drivkraft, som har været de intellektuelle kulturradikales.

Man så bare håbe, at nye forer – tidsskrifter, internet blogs o.l. vil opstå på baggrund af de meget inspirerende artikler, festskriftet indeholder.

Festskriftet omfatter bidrag fra i alt 16 personer, og i denne anmeldelse skal kun fremhæves enkelte.

Jette Lundbo Levys analyserer udviklingen af det personlige/private og peger på, hvordan udviklingen på dette område efter hendes opfattelse er ændret. Hvor det før hed: “Det private er politisk!”, så er det absurd i dag, “ skriver hun.

“Skulle der formuleres en par-

ole om det private, så måtte den hedde: Hemmelighold det private! Eller: Gem dig!”

Med tre værker af dramatikeren Astrid Saalbach påpeger hun, at “grusomhed, sentimental nostalgi og fascination træder i stedet for konflikten som udviklings- og forandringsmulighed.” Det skaber en kultur, hvor “Kvinder er blevet en del af krigen, ikke blot som ofre, men også som krigere og bødler.”

Så er der lagt op til kulturdebat, men hvem tager den op?

Jørgen Bonde Jensen analyserer ud fra spørgsmålet om Villy Sørensens forhold til kulturradikalismen – vi har her fat i det tredje gennembrud. Et flot bidrag som på mange måder og særdeles overbevisende sætter Sørensens kritiske standpunkt sammen med hans så og sige meget moderate politiske indstilling. Villy Sørensen kæmpede først og fremmest for kritikken åbenlyse muligheder, behovet for den intellektuelles evne til at løfte sig over jegets egne og umiddelbare interesser. Med det afsæt bruger Bonde Jensen ham kritisk mod Bush's krigsførelse i Mellemøsten.

Tania Ørum som altid er forfriskende peger på, at 100 % avantgarde er både forudsætningen og medvirkende til at skabe og starte forandring. Hun påviser, hvorledes det politiske ungdomsoprør henter inspiration i det 20. århundredes avantgarde-tradition. Denne genoptages og fornyes af de eksperimenterende kunstgrupper i 1960'erne, hvorfra den flyder sammen med ungdomsoprør og politiske bevægelser ‘til en bred strøm af opposition’. Tankevækkende, men igen, det er ikke altid de mange, der skaber forandring.

Nils Bredsdorff har genlæst

Marx. Ud fra det lille ord ‘endelig’ i Det kommunistiske Manifest – mennesket bliver endelig tvunget til at se nøjternt på deres egen stilling i tilværelsen. Han er en af de få, der trækker nogle fremtidsperspektiver op i forhold til den aktuelle globaliseringsdebat, som vel er et helt centralt omdrejningspunkt for vore dages kulturradikale.

“Moderniteten er tvetydig, beboelig og under nedrivning, den reproducerer både mulighederne for civilisering og tendenserne til selvødelæggelse” Fremhæves skal også Knud Knudsens artikel om “arbejderhistorie”, en meget fin og præcis gennemgang af selve historien og begrebet “arbejderkultur”.

Hvordan selve arbejderbevægelsen (læs: Socialdemokratiet) var udgangspunkt for dannelsen, ja skabelsen af en ny kulturel mennesketype bygget på tidligere armod og politisk forfølgelse. En kultur med alt fra DUI-leg og -virke til Arbejdernes Liggistemagasin. Knudsen berører også, hvorledes hele arbejderkulturen efter 1945 er på retur, og hvordan arbejderne vælger parcelhus og velfærd til fordel for Folkets Hus på Enghavevej, og hvordan denne udvikling paradoksal nok er med til at skabe forudsætning for det tredje kulturradikale gennembrud.

I slutningen af sit bidrag fastslår han, at hele projektet med at løfte underklassen op til en accepteret middelklasse, og dermed i sidste instans et samfund, hvor der ikke er den store kløft mellem befolkningsgrupperne, kun kunne være skabt med arbejderbevægelsen som kulturel drivkraft, og “utvivlsomt kan arbejdets organisering også blive forudsætningen for en helt anden type samfund, hvor en privilegeret

ret gruppe er indenfor, mens en restgruppe permanent er udenfor”.

Hvilken udfordring at undgå dette. Mangler festskriftet noget, så er det hvordan den kulturradikale strømning sammen med arbejderbevægelsen kunne mødes i at forhindre dette. Herunder såvel Socialdemokratiets som den kommunistiske traditions til tider meget anstrengte forhold til de kulturradikale, i mere fremadskuende bidrag. Yderligere skal det tilføjes, at man i oplægget til de indbudte bidragsydere, udover kritik og selvkritik, burde have antydning af et ønske om også mere fremadrettet at byde ind på det kritiske standpunkts muligheder i en globaliseret verden og nationalromantisk renæssance.

Men med festskriftet er der i hvert fald lagt op til forfriskende og fordomsfri kulturdebat.

Poul-Henrik Jensen

Køn og arbejde i Danmark

Anne Trine Larsen: En slags mandinder. En analyse af køn og arbejde i Danmark 1950-1989, SFAHs skriftserie nr.44, ill., København 2006. 247 s., 200,00 kr. ISBN 87-87739-67-4

I takt med den drastiske stigning i danske kvinders erhvervsfrekvens i efterkrigsårtierne fandt en tilsvarende drastisk udvikling i italesættelsen af køn og arbejde sted, og det er dette aspekt af historien om kvinders indtog på arbejdsmarkedet, *En slags mandinder* omhandler.

Bogen er inddelt i 3 perioder: 1) “Forsørger eller Moder 1950-60”, hvor det opdelte kønsrollemønster med den hjemmegående

husmor og den udearbejdende mand var normen; 2) "Menneske 1961-72", hvor kvinder i stigende grad blev deltidsarbejdende husmødre samtidig med, at nedsat arbejdstid gav mænd mere fritid, hvorved en opblødning af kønsrollerne tog sin begyndelse og endelig 3) "Arbejde og familie 1973-89", hvor kvinders ret til arbejde ikke længere stod til diskussion, og fuldtidsarbejde blev et fælles grundvilkår for begge køn.

Undersøgelsen finder sted på baggrund af et rigt kildemateriale som primært er indsamlet fra de store kvindeorganisationer: Danske Kvinders Nationalråd, Dansk Kvindesamfund, De Danske Husmoderforeninger og Kvindeligt Arbejderforbund. Men også materiale fra dagspressen, årbøger og politiske betænkninger er medtaget og fungerer som en kontekstuel perspektivering til kvindeorganisationernes tilkendegivelser. Det giver et bredt og nuanceret kildegrundlag, og analysen er gennemgående veludfoldet, tænksom og diskuterende. Min eneste anke er opbygningens parallelstruktur, hvor de enkelte organisationers og dagpressens holdninger til hvert enkelt tema gennemgås én efter én. Det indebærer en hel del gentagelser, da synspunkterne og argumenterne ofte går igen. Det er desuden en udfordring for læserens trang til kronologisk fremadlæsning, at man flere gange bliver ført tilbage gennem samme periode for at få facetterne fra hver enkelt tekstkorpus med inden perioden kan afrundes. Det er naturligvis udtryk for forskerens grundighed og systematik og som sådan både prisværdigt og nødvendigt. Men i bogudgaven kunne forfatteren med fordel have samlet kil-

dernes udsagn mere, hvor de ikke står i direkte opposition til hinanden.

Forfatterens gennemgående metodiske greb er at skelne mellem 'kvinder' og 'mænd' som biologisk determinerede konkrete individer og 'mandligt' og 'kvindeligt' som socialt determinerede felter for udøvelse af en bestemt adfærd, herunder adfærd på arbejdsmarkedet, valg af uddannelse og profession. Herved sættes der fokus på begrebernes historiske udvikling, idet den oprindelige koalition mellem 'mænd' og 'mandligt' og 'kvinder' og 'kvindeligt' i løbet af perioden gradvist brydes op. Dette opbrud illustreres meget godt af bogens titel, der stammer fra et debatindlæg fra 1964. Citatet lyder: "Mange mener "at vi skal forsage vort naturlige livsmønster som kvinder og blive en slags mandinder.""(s.116). Ifølge denne opfattelse er udearbejde så entydigt mandlig en aktivitet, at den er direkte uforenelig med det at være kvinde og en helt ny term, en femininiseret af mandskønnet, må opfindes til at beskrive udearbejdende kvinder. I løbet af perioden tilegner kvinderne sig imidlertid den oprindeligt 'mandlige' arbejdsform og gør den til deres egen uden derved at miste deres kvindelige kønsidentitet. Den modsatte bevægelse kan også – dog i noget mindre omfang – registreres mod periodens slutning, hvor mænd i stigende grad hverves til 'kvindelige' omsorgs- og plejefag. I det hele tager ligger styrken i bogens skildring af forholdet mellem køn og arbejde i dens fokus på udviklingen i italesættelsen af nøglebegreber som netop 'mandligt', 'kvindeligt', 'arbejde' og 'ligestilling'. For selvom ordene forbliver de samme, dækker de

vidt forskellige betydninger i hhv. 1950 og 1989, og det er både interessant og tankevækkende at følge denne proces.

En af forfatterens mest interessante iagttagelser gælder børnenes betydning for opfattelsen af køn og arbejde, som tydeligvis er helt central for debatten. I løbet af hele processen fra den hjemmegående husmor til den fuldtidsarbejdende kvinde som norm, er børnene trin for trin medtænkt i relation til kvindens funktioner på og udenfor arbejdsmarkedet. Det interessante er, at ideen om hensynet til børnene er så fleksibel en størrelse, at argumentationen vendes på hovedet i takt med kvinders indtog på arbejdsmarkedet. Mens det i 1950erne menes at være afgørende for barnets udvikling, at det er sammen med sin mor og derfor synd for børnene, hvis mor arbejder ude, er det i 1960erne synd for dem, hvis hun ikke gør, da mor ikke kan være et 'helt' menneske som hjemmegående og derfor heller ikke kan stimulere sine børn på en sund måde. At de pædagogiske teorier tilsyneladende hænger tæt sammen med udviklingen i samfundet generelt, herunder arbejdsmarkedets vilkår, viser sig ved at 1950er argumentationen er oppe at vende igen under den økonomiske krise i 1970erne. På det tidspunkt er kvinders ret til at arbejde ude dog allerede så cementeret, at det biologiske moderargument ikke får kvinderne til at opgive denne ret til fordel for kødgryderne. Det er således moderskabet og – i takt med fars udvidede rolle i familien – forældreskabet, der mere end nogen anden faktor spiller en rolle for diskussionerne om, hvorvidt og hvor meget kvinder bør arbejde ude.

Bogen er i det store og hele skrevet i et enkelt og tilgængeligt sprog. Første kapitel ville dog have nydt godt af en kritisk gennemlæsning, da sproget flere steder er så knudret og usammenhængende at det direkte forstyrrer læsningen.

Bogen er oplagt for enhver, der interesserer sig for dansk kvinde-, arbejdsmarkeds- eller kvindeorganisationshistorie. Men jeg tror faktisk også den vil være tankevækkende læsning for de mange kvinder og mænd i dagens Danmark, der gør sig overvejelser omkring, hvordan de bedst kan kombinere arbejds- og familieliv. Det kan nemlig være sundt at medtænke det historiske oplæg bag tingenes aktuelle tilstand for at minde sig selv om, at det er tilfældigheder snarere end lovmæssigheder, der ligger bag mange af vore individuelle og personlige valg og prioriteringer.

Brit Aaskov Kaznelson

Barnepiger og stripperdreng

Agnete Birger Madsen: Barnepiger og stripperdreng. Om børns arbejde i det danske industrisamfund. Kvindemuseet i Danmark, Aarhus 2006.

112 s., 125,00 Kr. ISBN 87 88923 34 7

Kvindemuseet i Århus har gennemført et forskningsprojekt om børns arbejde i det danske industrisamfund, som førte til udgivelsen af denne bog. Projektet var finansieret af Kulturarvsstyrelsen i Danmark og gik forud for Kvindemuseets udstilling "Pigernes og drengenes historie". På omslagets inderside omtales hovedtrækkene i bogen: Den fortæller historien om at ar-

bejde på tobaksfabrik for 100 år siden, på chokoladefabrik for 75 år siden og som barnepige år 2000. Ligeledes er der en god beskrivelse af bypiger og bydreng og det at være ung pige i huset.

I indledningen beskrives børnearbejde set i historisk lys og forskellen på dreng- og pigearbejde. Det hedder: "Fabriksbørnene blev også ved med at eksistere til langt op i 1900-tallet. Men de blev ældre. Også efter 2. verdenskrig var der børn i industrivirksomhederne. Men nu 14, 15, 16-årige børn vel at mærke. 50 år tidligere var der også 10 – 13 årige" Hermed vil forfatteren slå fast, hvornår et samfund definerer børn som arbejdskraft. Før 1913 kunne man komme på fabrik fra man var 10 år, herefter først når man var 14 år. Bogen er opdelt i 12 større eller mindre kapitler. Meget pædagogisk begynder man med et kapitel under navnet "Det store overblik", hvor man får det store overblik over bogens temaer. Her gør forfatteren det helt klart, at hvor børnenes indtægter i 1908 var af afgørende betydning i arbejderfamilierne, er der i 1993 tale om indtægter, der alene går til barnet selv. Kapitlet gennemgår også udviklingen i love omkring børnearbejde. Dokumentation om det at have børnearbejde er nedskrevne erindringer, der retrospektivt fortæller herom, suppleret med hvad kildemateriale fra de omtalte virksomheder kunne fortælle om det samme emne. Ligeledes har bogen en god fotodokumentation af børnearbejde historisk set.

Hovedvægten i bogens beskrivelse er som før omtalt hovedgrupper af børnearbejde: Der lægges ud med historien om børn på tobaksfabrik, set ud fra

C.W. Obels Tobaksfabrik i Ålborg. Der findes fra denne fabrik et glimrende arkiv, der både omfatter skriftlige kilder og fotodokumentation – der sammen med mange erindringer herfra, knyttes sammen af forfatteren. En drengestrejke i 1898 beskrives, og forfatteren forstår ikke den manglende voksenopbakning af børnene. Set i historiens lys synes anmelderen dog nemt at kunne forstå dette. Børnenes indtægt var et supplement til indtægterne i arbejderfamilierne. Arbejdspladsen var ingen kampplads, men tobaksfabrikken det sted hvor den mandlig hovedforsørger hentede sin ugentlige lønningsspose. De voksne satte naturligvis ikke deres løn- og arbejdsforhold i spil, for at forbedre deres børns lønforhold. Meget mere end drengestreger kunne de ikke svinge sig op til at betragte en sådan strejke som. Og var deres egne drenge med, har de sikkert fået en solid lussing og besked på at holde op med den slags narrestreger. Forfatteren slutter kapitlet fra C.W. Obel med at berette, at da det fra 1913 blev forbudt børn at arbejde på fabrikker, overtog unge piger børnenes arbejde, hvorefter oppasserne for tobaksfabrikkenes mandlige svende ikke længere var børn, men ofte unge piger mellem 14 og 18 år.

Næste hovedhistorie omhandler børn på Chokolade-, konfektur- og Sukkervarefabrikken Elvirasminde i Århus. Hvor de voksne arbejdere på tobaksfabrikken mest var mænd, var der på Elvirasminde næsten lige mange kvinder som mænd. I 1913 havde fabrikken 325 ansatte, hvoraf de 60, som det hed i lønningsbøgerne, var "småpiger". Efter forbuddet mod at have skolebørn ansat, fik fabrikken

mange piger mellem 14 år og 17 år ansat. Fabrikspiger havde dengang et dårlig omdømme.

Ketty Kjær var ansat fra 1933 til 1940 og fortæller herom: "Uha, det var nogle forfærdelige piger, der var på Elvirasminde, men der vil altid smutte et par stykker ind, som er lidt mere levende end andre." At en af fabrikkens værkførere var af samme mening om den moralske beskaffenhed af sine kvindelige underordnede, beskrives således af Ketty: "Ham den mester derover, ham kunne jeg altså ikke døje. Han havde nogle mørkebrune øjne, og han stod altid... han filmede i øvrigt også meget med pigerne. Det var derfor, jeg rejste derfra."

I næsten hele det 20. århundrede havde arbejde som bypige eller bydreng stor betydning. Forfatteren skriver, at i 1908 havde 12.000 drenge og 4.500 piger en sådan plads. Her har Agnete Madsen igen trukket på en række gode erindringer fra især piger i budpladser. Der fortælles i bogen også historien om mælkebude, avisbude og barnepiger. Forfatteren fortæller her, at mange barnepiger selv var ganske små, når de fik pladser på landet. Hun finder, at erindringerne giver indtryk af en hård udnyttelse på landet, hvor børnene var overladt til husbonds indstilling og moral. Hun kommer med følgende eksempel på husbonds kyniske indstilling til børnenes plads i hierarkiet: Laura Antonson, der var bortfæstet barnepige omkring år 1900, fortæller, at på den gård, hvor hun arbejdede, blev tjenestebørnene ikke engang kaldt ved navn. Hyrdedren-

gen hed ikke andet end "knejten", og hun selv blev kaldt "tøsen".

Bogen fortæller letlæseligt om sit emne. Jeg synes, Agnete Birger Madsen på en god måde får bogen til at "leve" især med de citerede erindringer. Og der er gode litteraturhenvisninger til erindringsindsamlinger samt anden litteratur om emnet. En enkelt fejlerindring faldt jeg dog over. Forfatteren fortæller om et teglværk, "Hoover Teglværk". Et teglværk med sådan et navn har der ikke været i Jylland. Men indtil 1970 var der nord for Vejle et sogn med navnet Hover Sogn. Det passer godt med erindringen, der taler om et teglværk i Grejsdalen, som var en del af dette sogn, således at det korrekte navn på det omtalte teglværk er Bøgeager Teglværk.

På enkelte punkter synes undertegnede dog, at bogen halter en smule. Jeg synes ikke tydeligt nok, forfatteren får adskilt børnearbejde før 1913 (fra 10 år og op) og efter 1913-loven (fra 14 år og op). Især synes jeg der mangler en konklusion omkring, at den lavteknologiske industri eller rettere sagt, den arbejdskrævende industri, lod børnearbejdet overtages af det man kalder "ungarbejdere", drenge og piger i alderen 14 til 17 år, og – var det muligt – helst piger, der indtil for 40 år siden var betydeligt billigere i løn end drenge (og mænd). Altså simpelthen i bogen en kort indføring i den historiske (og himmelråbende) lønforskel mellem kvinde- og mandearbejde, der som årtiers underbetaling af kvindearbejde samtidig oftest

i industrien var synonym med det tungeste og mest ensformige arbejde. Et manglende perspektiv, der især faldt undertegnede i øjnene, da bogen udgives på et museum, hvis erklærede formål er kun (primært) at dække kvindehistorie.

Det fører videre til en anden indvending mod bogen: Perspektivet mellem de to køns valg af "stilling" ved deres arbejdslivs begyndelse burde efter min mening fremgå mere tydeligt af bogens konklusioner. Hvorfor fik børnene de arbejdspladser, de nu engang fik? Var pigernes opgave på arbejdsmarkedet at være barnepige, pige i huset, eller skulle hun i gang som kvindelig "arbejdsmand"? Og hvilken rolle spillede kvindeligt børnearbejde som en forskole til mange kvinders primære endemål i livet? Skulle de kunne blive selvforsørgende eller var der tale om en "parkeringsplads" (efter konfirmation og fyldt 14 år) indtil giftemål med det erklærede formål at være hjemmegående husmor og mor? Og det modsatte køn: Skulle drengene i deres pladser være i forskole til at blive dygtige arbejdsmænd, der kunne leve op til deres forsørgerpligt?

Bogens formål var ikke at drive kønsforskning, men alligevel synes jeg, det er på sin plads at påpege, at den form for kontekst ville have sat bogens indhold ind i en større helhed. Når det er sagt, vil jeg slutte med igen at anbefale bogen som en god og nem indføring i sit emne.

John Juhler Hansen